

Mezinárodní trendy v „Open Access“ – institucionální repozitáře a jejich registry

Jindra Planková

Ústav informatiky, Slezská univerzita FPF, Opava
jindra.plankova@fpf.slu.cz

INFORUM 2011: 17. konference o profesionálních informačních zdrojích
Praha, 24. – 26. 5. 2011

Abstrakt. *Komunikace informací a přístup k odborným informacím prodělaly na počátku nového století rozsáhlé změny. Systémy elektronického publikování a některé nové formy předávání informací v prostředí internetu vyvolávají otázky po nových možnostech přístupu k odborným informacím. Příspěvek se bude zabývat představením zdrojů s otevřeným přístupem a přinese stručný přehled aktuálních zdrojů v oblasti zpřístupňování odborných a vědeckých informací. Budou charakterizovány nejpodstatnější české a světové informační zdroje, se zaměřením na institucionální repozitáře a jejich registry.*

Úvodem

Internet a informační technologie určují od konce 20. století způsob komunikace. Jako alternativní cesta k tradičnímu modelu publikování se začal ve vyspělých zemích světa prosazovat otevřený přístup k informacím, který zásadním způsobem změnil komunikační zvyklosti vědeckého světa. Myšlenka otevřeného přístupu je dnes již základem mnoha programů a iniciativ, které se na mezinárodním poli objevily zejména v průběhu posledních patnácti let. Aktivní úlohu při jeho prosazování a v hledání alternativ k existujícím formálním publikačním kanálům sehrávají knihovnické organizace a sdružení¹.

Začátek 21. století je ve znamení obrovského rozvoje informačních a komunikačních technologií. Tištěné zdroje informací zůstávají i nadále podstatnou formou zpřístupňování vědeckých a odborných informací, ovšem ne jedinou. Vývoj a všeobecné zavedení internetu, soudobý technologický rozvoj, zvyšující se publikování v elektronickém prostředí, spolu s neustálým nárůstem poplatků za předplatné tradičních tištěných časopisů a snižování rozpočtů knihoven a informačních institucí postupně vedly ke zformování požadavku na nové možnosti *přístupu k odborným informacím v elektronickém prostředí*. Potřeba nalezení nových možností přístupů k odborným informacím postupně vedla k formování hnutí a základních aktivit *Open Access*² (OA). Později OA výrazně ovlivnil vydavatelský průmysl a vedl k jeho postupné transformaci a nastavení nových parametrů v oblasti produkce, vydavatelské distribuční politiky a financování.

Z aktuální situace vyplývá, že změny ve vydavatelské činnosti působí na knihovny a informační instituce. Pravděpodobně nejlepším příkladem působení změn ve světě informací je postupné vytváření repozitářů³ informací a dokumentů uvnitř institucí, které se tradičně zabývaly jejich získáním, řízením a následným

---

¹ Planková, J., nestr.

² Najsarek, P., nestr.

³ z angl. repository = sklad, skladiště, archiv

zpracováním, za účelem vytvoření informačního produktu, který se stal prostředkem prodeje⁴.

Současné informační instituce a knihovny získávají, shromažďují a organizují tradiční tištěné i elektronické zdroje. Pokud jde o digitální zdroje informací, pak mnohé informační organizace předstihly knihovny v zajištění jejich dostupnosti, samozřejmě s odkazem na zisk. S ohledem k této skutečnosti je potřeba podotknout, že hlavním úkolem a povinností dnešních informačních pracovníků je tedy nejen získání, zpracování a zpřístupnění informací, ale také zprostředkování zdrojů a schopnost organizace kapitálu znalostí. Proto je potřeba, aby se pracovníci informačních institucí seznámili s novými možnostmi, které nabízí hnutí OA a pokusili se dostat své role při zpřístupňování obrovského kapitálu odborných a vědeckých informací.

1. OA zdroje odborných informací

Šíření odborných informací a znalostí hraje stěžejní roli ve vědecké komunitě. Pouze informace, které jí byly zpřístupněny a přijaty, mohou přispět k dalšímu výzkumu a vytváření nových vědeckých poznatků⁵. Vědecký pokrok je tedy velmi úzce spjat s vědeckou komunikací, jejíž základní charakteristiky se v současné době postupně vyvíjí a mění. Tradiční toky ve vědecké komunikaci založené na postupných, vzájemně navazujících krocích s dlouhými časovými prodlevami se postupně přesouvají do elektronického informačního prostředí, které je charakterizováno žádnými, nebo relativně malými časovými i fyzickými omezeními⁶. Internet představuje významné médium, v němž jsou volně dostupné prostředky a nástroje elektronického publikování vědeckých poznatků. V rámci internetu jsou potom uloženy tisíce plných textů nejrůznějšího původu, formy a obsahu, jako v jedné velké globální knihovně. Pro běžného uživatele je pak podstatný především přístup k informačním materiálům s otevřeným přístupem.

V současné době dochází k postupnému nárůstu fondů vědeckých informačních materiálů, které jsou dostupné zdarma v prostředí webu. Většinou jsou tyto informační zdroje předmětem zájmu nejen koncových uživatelů, kteří je záměrně vyhledávají a využívají ke své práci, ale také jsou objektem zájmu vědeckých pracovníků, informačních profesionálů a řady informačních služeb, kteří dané informační zdroje zpracovávají a dále zpřístupňují ve formě zajímavých výstupů⁷.

Předmětově profilované archivy a institucionální repozitáře:

V oblasti současné vědy se setkáváme s praktickými aplikacemi otevřeného přístupu, a to především při zpřístupňování vědeckých článků. Autoři vědeckých článků většinou využívají k otevřenému zpřístupnění svých prací archivy, resp. *repozitáře elektronických tisků*, nazývané také jako e-print archivy⁸. **Repozitáře** jsou pak chápány jako systémy vytvořené k online ukládání, uchování a vyhledávání specifických druhů dokumentů, kterými jsou tzv. *elektronické tisky*⁹. Výrazem **elektronický tisk** pak označujeme recenzované elektronické vědecké

---

⁴ Kyriaki-Manessi, D., nestr.

⁵ Doldi, L.M., S. 400-411

⁶ Papíková, V.; Papík, R., S. 14

⁷ Bratková, E. (2006), nestr.

⁸ angl. e-print archive

⁹ angl. e-prints

články a publikace v nejrůznější fázi vývoje, od *preprintu*¹⁰, všech následných verzí, až po *postprint*¹¹, případně *reprint*¹², k nimž jsou přidávána *metadata*¹³. **Metadata** k dokumentům vytváří sám autor pomocí formuláře a sám je do archivu přidává, vše se tedy děje na bázi *autoarchivace*¹⁴. Autorská práva k preprintu vlastní autor, o vystavení již publikovaného článku v archivu rozhoduje vydavatel. Tvorba archivů elektronických tisků je využívanou a rozšířenou možností elektronického publikování a představuje v současné době účinný způsob přímé vědecké komunikace, která z původní písemné podoby přešla přes podobu elektronickou (klasické e-mail) do formy organizovaných archivů elektronických tisků. Připomínky čtenářů mohou mít vliv na tvorbu nových verzí článku, jež jsou všechny archivovány, funguje účinná zpětná odezva mezi tvůrci a čtenáři, což se potom zpětně odráží v rychlém rozvoji vědeckých disciplín.

Hlavní charakteristikou **archivů elektronických tisků** je „*volný, bezprostřední a trvalý on-line přístup k plným verzím vědeckých článků pro kohokoliv*“¹⁵. Takto charakterizovaný přístup k vědeckým článkům mají jak koncoví uživatelé, tak také nejrůznější informační systémy (např. vyhledávací a metavyhledávací služby), které zajišťují budování dalších nadstavbových služeb. Původně se otevřený přístup vztahoval jen na recenzované výzkumné materiály, dnes se však týká veškerého digitálního obsahu, který chtějí autoři volně (prostřednictvím internetu) zpřístupnit uživatelům.

Předmětově profilované archivy elektronických tisků začaly vznikat již na počátku 90. let 20. století. Jejich významnou charakteristikou je *orientace* na určitou *předmětově vymezenou oblast vědy*, v rámci níž jsou zpřístupňovány elektronické tisky ze sledované oblasti, s mezinárodním záběrem. Prvním významným představitelem bezplatného online přístupu k informacím ve vědě se stal mezinárodní archiv elektronických preprintů vědeckých recenzovaných článků **arXiv.org** (<http://arxiv.org/>), založený komunitou *fyziků* v roce 1991. V současnosti je elektronický archiv provozován a řízen na Cornellově universitě. Finančně je podporována jak provozovatelem, tak organizací NSF (National Science Foundation). Jmenovaný archiv zahrnuje preprinty, postprinty a také šedou literaturu z oboru *fyziky, matematiky, nelineárních věd, počítačové vědy, kvantitativní biologie a statistiky*. Jde o jeden z nejstarších a také nejobsáhlejších archivů, který zajišťuje otevřený přístup k 672 761 elektronickým tiskům, z uvedených vědeckých disciplín¹⁶.

Dalším příkladem předmětově orientovaného archivu je **PubMed Central** (<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/>), který zpřístupňuje postprinty vědeckých recenzovaných článků z *biomedicínských a biologických* oborů. Je vyvíjen a řízen Národním centrem pro biotechnologické informace při Národní lékařské knihovny v Bethesdě. PubMed Central usiluje také o vytvoření mezinárodní digitální knihovny pro biomedicínské obory, která by nabízela otevřený a neomezený přístup k vědeckým materiálům všem koncovým uživatelům. V současné době je v rámci archivu zpřístupněno zhruba 850 titulů časopisů z daných oborů¹⁷.

¹⁰ Předběžný dokument zpřístupňující určité dílo, nebo jeho zkrácenou verzi před jeho připravovaným vydáním či zveřejněním.

¹¹ Poslední návrh textu dokumentu, který většinou prošel recenzním řízením.

¹² Článek otištěný vydavatelem a poskytnutý znovu autorovi.

¹³ Macků, L., S. 13-15

¹⁴ Bratková, E. (2003), S. 254-269.

¹⁵ Open Access (2001), nestr.

¹⁶ údaj z 29. dubna 2011

¹⁷ údaj z 29. dubna 2011

Odbornou lékařskou literaturu zpřístupňuje také vydavatelství evropského původu **BioMed Central** (<http://www.biomedcentral.com/>). Jedná se o nezávislé open access elektronické vydavatelství, které vydává cca 250 recenzovaných online časopisů¹⁸ z oblasti medicíny a biologie. Publikované články jsou volně přístupné ihned po vydání. Autoři článků vlastní copyright své práce a je pouze na jejich rozhodnutí, zda článek umístí na veřejně dostupný server nebo ne. Z celkové produkce BioMed Central je zhruba ke 2/3 časopisecké produkce¹⁹ umožněn tzv. otevřený přístup. Časopisy publikované v BioMed Central lze rozdělit do následujících skupin:

- *BMC časopisy* – časopisy s otevřeným přístupem, které pokrývají většinu oblastí biomedicíny, a jejichž obsah je editován přímo vydavatelstvím BioMed Central.
- *Nezávislé časopisy* – recenzované časopisy s otevřeným přístupem, ve kterých je obsah editován skupinou nezávislých vědců.
- *Ostatní časopisy* – časopisy, které mohou mít buď i tištěnou verzi, nebo je část jejich obsahu přípustná pouze pro předplatitele.

Všechny články v BioMed Central jsou indexovány v systémech PubMed, Scopus, Google Scholar, aj. Všechny časopisy z vydavatelství BioMed Central mají svůj impact factor²⁰. Hledání v BioMed Central je možné pouze po bezplatné registraci. Vyhledávat je možné přes jednoduché (Quick Search) i pokročilé vyhledávání (Advanced Search).

BioMed Central byl založen roku 1999 Vítkem Traczem. V říjnu roku 2008 bylo vydavatelství prodáno německému vydavatelství Springer, i přesto zatím zůstává vydavatelstvím otevřeným. Vydavatelství financuje své publikační aktivity především příjmy z reklamy a placenými nadstavbovými službami (např. tvorba institucionálních repozitářů). Z poplatků autorů článků jsou hrazeny výhradně náklady spojené se samotným publikováním článků, nikoliv neslouží k financování činnosti. BioMed Central jako komerční vydavatel není dotován žádnou vládní agenturou, ani z jiných vládních prostředků či grantů.

E-PRINT Network: Energy, science, and technology for the research community! (<http://www.osti.gov/eprints/>) představuje rozsáhlou integrovanou síť elektronických vědeckých a technických informací, vytvořených vědci a inženýry v oblasti výzkumu. Tvoří významnou komplexní bránu, která umožňuje přístup k řadě digitálních archivů a knihoven. V současnosti zpřístupňuje brána odkazy k více než 35 300 webovským stránkám a databázím, zahrnujícím ve svých fondech přes 5,5 miliónu elektronických tisků vědeckých materiálů²¹. Zpřístupňována je preprintová literatura (vědecké články, vědecké a technické zprávy a jednotlivé dokumenty) především z oborů fyziky, ale také chemie, biologie, matematiky, počítačových věd, jaderných a technických věd či z dalších oborů. Vyhledávací systém umožňuje nejen interaktivní paralelní vyhledávání ve zvolených databázích, ale také prohlížení.

Dalším příkladem je předmětově orientovaný archiv **CogPrints** (<http://cogprints.org/>), který vznikl na Southamptonské universitě v roce 1994 a je obsahově zaměřen na širokou oblast *kognitivních věd*. Archiv zahrnuje elektronické tisky z oboru *psychologie, neurovědy, lingvistiky*, z vybraných oblastí *počítačové vědy*, dále *filozofie, biologie, medicíny, antropologie*, atd. Přesné

---

¹⁸ údaj z 29. dubna 2011

¹⁹ údaj z 29. dubna 2011

²⁰ Jedná se o způsob hodnocení důležitosti odborných vědeckých časopisů. Má velký vliv na způsob vědecké práce a její hodnocení. Impact factor se vypočítává na základě citovanosti v průběhu tří let (resp. pěti let).

²¹ údaj z 29. dubna 2011

členění předmětových oblastí, spolu s počty zpřístupněných záznamů v rámci předmětové oblasti je uvedeno na webových stránkách předmětového archivu (<http://cogprints.org/view/subjects/>). V současné době zahrnuje archiv 3724 plných textů dokumentů²², včetně metadat, která ukládají autoři do systému po registraci.

Následujícím příkladem je elektronický archiv **PhilSci Archive** (<http://philsci-archive.pitt.edu/>), který vznikl na podzim roku 2000, na Pittsburghské univerzitě. Archiv obsahuje preprinty a elektronické tisky z oblasti *filozofie*, která je dále klasifikována v rámci předmětového členění systému PhilSci Archive (<http://philsci-archive.pitt.edu/view/subjects/>). Archiv v současné době obsahuje 2505 plných textů dokumentů²³, spolu s metadaty, která ukládají autoři po registraci v systému.

Posledním zde zmíněným příkladem předmětově orientovaného archivu je **History & Theory of Psychology EPrint Archive** (<http://htpprints.yorku.ca/>), který redigován a spravován Yorskou univerzitou v Torontu. Elektronický archiv obsahuje elektronické tisky z oblasti *historie a teorie psychologie* a v současnosti je v archivu uloženo přibližně 450 plných textů dokumentů²⁴.

Kromě charakterizovaných archivů lze v rámci webového prostředí nalézt mnoho dalších předmětově zaměřených elektronických archivů, a to jak v oblastech přírodních, tak společenských, či humanitních věd. Jejich fungování většinou zajišťují konkrétní univerzitní, nebo vědecko-výzkumné instituce v rámci daného státu. Finanční zajištění fungování systémů je svázáno s danou institucí, nebo mohou být systémy podporovány dalšími mezinárodními korporacemi.

Druhým typem elektronických archivů jsou **institucionální repozitáře**²⁵, které začaly vznikat po roce 2000 na univerzitách po celém světě. Institucionální repozitáře mohou mít řadu podob, od pouhého úložiště administrativních dokumentů určených pro vnitřní potřebu univerzity, přes úložiště pro dokumenty a další digitální objekty k sloužící výuce, až po úložiště výsledků vědecko-výzkumné práce dané instituce. Většinou jsou institucionální repozitáře charakterizovány jako *elektronické systémy pro zachycení, uchovávání a zpřístupňování výsledků vědecko-výzkumné práce*²⁶. Institucionální repozitáře jsou také charakterizovány základními vlastnostmi, kterými jsou: vazba na instituci, otevřený přístup, interoperabilita, standardizace a různorodost obsahu. Při vlastním budování institucionálního repozitáře v univerzitním prostředí je nezbytné dodržet několik zásad tvorby – rozhodnutí o struktuře repozitáře, stanovení formátu a úrovně uchovávaných dat a vyřešení otázky metadat²⁷.

Ve světovém registru repozitářů s otevřeným přístupem **ROAR**²⁸ (<http://roar.eprints.org/>) bylo v dubnu 2011 registrováno cca 2255 institucionálních repozitářů. Dalším adresářem je **OpenDOAR**²⁹ (<http://www.opendoar.org/>), který funguje v prostředí webu od roku 2005. OpenDOAR byl vyvinut na univerzitách v Nottinghamu a Lundu a v současnosti je spravován v rámci projektu **SHERPA** (<http://www.sherpa.ac.uk/>). V současné době je v adresáři registrováno cca 1800

---

²² údaj z 29. dubna 2011

²³ údaj z 29. dubna 2011

²⁴ údaj z 29. dubna 2011

²⁵ angl. institutional repository

²⁶ Prochásková, I., nestr.

²⁷ Lynch, C.A., S. 329

²⁸ Registry of Open Access Repositories

²⁹ The Directory of Open Access Repositories

institucionálních repozitářů. Nejpodstatnější zastoupení institucionálních repozitářů v Evropě má Velká Británie a Německo.

K největším institucionálním repozitářům v Evropě patří **CERN Document Server** (<http://cdsweb.cern.ch/>), který je archivem Evropského sdružení pro jaderný výzkum. V současnosti obsahuje více než 1 109 728 záznamů a přibližně 962 806 plných textů elektronických článků a preprintů z oboru fyzika a příbuzných oblastí³⁰.

Dalším významným institucionálním repozitářem je **ECS EPrints Repository** (<http://eprints.ecs.soton.ac.uk/>), který spravuje Fakulta elektroniky a počítačové vědy Southamptonské univerzity. Systém funguje od roku 2001 a obsahuje cca 16 027 dokumentů³¹.

V **českém univerzitním prostředí** byla problematika institucionálních repozitářů a jejich budování, lépe řečeno tvorba a zpřístupnění úložišť vysokoškolských kvalifikačních prací, řešena v rámci *Asociace knihoven vysokých škol ČR*, resp. její **Odborné komise pro elektronické zpřístupňování vysokoškolských kvalifikačních prací** (<http://www.evskp.cz/>), která ukončila svou činnost 30. dubna 2010. Odborná komise úspěšně splnila hlavní cíle vytýčené při jejím založení, tj. vznik **Národního registru VŠKP** (<http://www.theses.cz/>), který slouží vysokým školám a univerzitám nejen v ČR, jako národní registr závěrečných prací, ale i jako úložiště pro vyhledávání plagiátů. Systém umožňuje zástupcům zapojených vysokých škol vkládat práce do registru a vyhledávat jejich případné plagiáty.

V průběhu let 2007 – 2010, kdy vznikla a fungovala Odborná komise pro elektronické zpřístupňování vysokoškolských kvalifikačních prací, se vybraní zástupci českých vysokoškolských knihoven podíleli nejen na vytvoření jednotného registru VŠKP, ale také významně přispěli k přípravě souboru doporučení (<http://www.evskp.cz/dokumenty.php?tsekce=2&sek=>) pro VŠ knihovny a potřebných standardů (<http://www.evskp.cz/standardy.php?tsekce=7>) jednotného popisu VŠKP v ČR.

Vzhledem ke skutečnosti, že v českém prostředí je tvorba institucionálních repozitářů velmi aktuální a diskutovanou problematikou, pokusím se stručně shrnout tuto oblast tvorby a budování institucionálních repozitářů. Problematiku řeší *Asociace knihoven vysokých škol ČR*. Poprvé se o vzniku Asociace debatovalo na Celostátní poradě vysokoškolských knihoven v roce 1999. Na tomto setkání bylo ujednáno, že jedním z programových cílů bude vytvoření společné institucionální základny knihoven vysokých škol, která by umožňovala zastupovat knihovny v jejich zájmu. Dne 13. července 2002 se konala konference pod záštitou Prof. Ing. Jiřího Witzany, DrSc, rektora Českého vysokého učení technického v Praze. Konference schválila založení Asociace knihoven vysokých škol ČR z.s.p.o., přijala stanovy a provedla všechny potřebné kroky k zahájení činnosti. Zakládajícími členy Asociace se stalo 21 veřejných vysokých škol.

Od roku 2001 byly postupně na některých vysokých školách zahájeny systematické práce a položeny základy lokálních systémů, umožňujících zpracování, ukládání a zpřístupňování elektronických informačních zdrojů vysokých škol. Jednalo se o následující VŠ: Akademii múzických umění v Praze, Vysokou školu ekonomickou v Praze, Univerzitu Pardubice, Masarykovu univerzitu v Brně, Ostravskou univerzitu v Ostravě, Vysokou školu báňskou v Ostravě. Projekty výše zmíněných vysokých škol jsou řešeny na úrovni celé školy, nikoliv jejich jednotlivých

---

³⁰ údaj z 29. dubna 2011

³¹ údaj z 29. dubna 2011

fakult a na řešení se významně podílely knihovny příslušných vysokých škol. Hlavním problémem se ukázalo, že neexistují potřebné směrnice a předpisy, které by řešily jednotnou formální úpravu prací v elektronické verzi.

Problematika budování moderních systémů, které umožňují zpracování, ukládání a zpřístupňování elektronických informačních zdrojů vysokých škol, vedla v roce 2003 ke vzniku *Odborné komise pro otázky elektronického zpřístupňování vysokoškolských kvalifikačních prací při AKVŠ*. Hlavním cílem komise byla podpora role knihoven vysokých škol při zpřístupňování e-VŠKP³². Zaměřit se na vytváření a podporu optimálních postupů a standardů, které by vedly ke sjednocování systémů vzniklých na lokální úrovni jednotlivých škol. Prosazováním těchto postupů a standardů do praxe vytvořit podmínky a prostředí pro budování národního registru. V dubnu 2006 zveřejnila Komise výsledky své dosavadní činnosti formou Souboru doporučení, který má všem školám ulehčit hledání optimálních postupů a řešení a vést ke kompatibilitě na lokálních úrovních.

Od 1. ledna 2006 platí novela vysokoškolského zákona, která nařizuje českým vysokým školám zpřístupňovat bakalářské, diplomové, disertační a rigorózní práce veřejnosti. Tato novela vyvolala řadu diskusí. Školy zaujaly nejednotný postoj, především proto, že nebyla zcela jednoznačná forma ani vzhled obsahu některých typů práce. Školy se také obávaly, aby zveřejněním prací nebyla ohrožena jejich další spolupráce s obchodními, výrobními či výzkumnými organizacemi. V prosinci 2006 proběhla analýza konkrétního stavu v oblasti zpřístupňování na vysokých školách. Výsledky potvrdily, diferenciaci přístupu jednotlivých škol. Některé školy byly ochotny zpřístupňovat plné verze textových prací, jiné začaly budovat systém teprve na základě novely a měly v plánu zpřístupňovat jen bibliografické záznamy. Nadále pokračuje proces tvorby lokálních systémů.

Hlavním úkolem institucionálních repozitářů je zajištění otevřeného přístupu k recenzovaným výsledkům výzkumu dané instituce a jejich autorů, a zároveň také zajištění většího vlivu prací jednotlivých autorů, s konečným cílem zvýšení viditelnosti a prestiže dané instituce.

Vzhledem k výše uvedeným charakteristikám je podstatné, že ať už budeme pracovat s pojmem elektronický archiv, archiv elektronických tisků, nebo institucionální repozitář elektronických tisků, vždy je budeme chápat, jako ***zásadní systémy zpřístupňování vědeckých prací***, bez nichž si již nedovedeme představit uchování nezměrného množství vědeckých informací. Tím, že se jedná o systémy plně organizované a kvalitně spravované, představují důležitý zdroj poznání, ke kterému má přístup stále více uživatelů, ze všech zemí světa, a to díky informačním a komunikačním technologiím.

Registry zdrojů OA:

Světový registr repozitářů s otevřeným přístupem se nazývá **Registry of Open Access Repositories (ROAR)**. Jeho provoz byl zahájen v roce 2004 pod původním názvem Institutional Archives Registry. V současnosti je provozován na Southamptonské univerzitě ve Velké Británii. Hlavním posláním tohoto registru je poskytnout otevřený přístup k výzkumné a vědecké literatuře různého typů od preprintů až po postprinty. Do ROARu může přidávat repozitář autor či organizace. Autor přidává své příspěvky pomocí auto-archivace.

Hlavní myšlenkou tohoto registru je usnadnit výzkum tím, že umožní otevřený přístup k materiálům z výzkumných organizací a institucí, a tím podpořit výzkum, aby

---

³² elektronické vysokoškolské kvalifikační práce

byl více produktivní a efektivní. Původně byl vytvořen s cílem lépe třídit výpis EPrints repozitářů, ale všeobecnou evidenci repozitářů s otevřeným přístupem vzrostl a nyní sleduje velikost, růst a typy obsahů několika tisíců repozitářů a archivů. Je vytvářen pod platformou E-prints (platforma pro vytváření open access repozitářů, e-prints kurzů a výukových materiálů. Registr má dvě hlavní funkce:

- Sledovat celkový růst počtu repozitářů a elektronických archivů.
- Vést seznam Eprints stránek.

V době zpracování příspěvku bylo v ROARu registrováno 2 255 repozitářů ze 109 zemí celého světa. Nejvíce registrovaných repozitářů má USA (382 repozitářů), následuje se 193 repozitáři Velká Británie a Severní Irsko a na třetím místě se nachází Japonsko (138 repozitářů). Česká republika je zastoupena 5 repozitáři: *dKNAV* - Digitální knihovna AV ČR; *NUŠL* - Národní úložiště šedé literatury; *DML-CZ* – Česká digitální matematická knihovna; *Digitální knihovna Univerzity Pardubice*; *Repositář VŠB–TU Ostrava DSpace*.

V ROARu jsou uloženy archivy s různými typy obsahu. Jsou zde uloženy jak institucionální zprávy o výzkumu, tak akademické práce z univerzit, elektronické periodika a publikace, databáze, materiály ke vzdělání a výuce aj.

V registru je umožněno prohlížení repozitářů podle země původu, používaného softwarového programu či podle typu obsahu repozitáře. Hledat lze v jednoduchém nebo rozšířeném režimu. V jednoduchém podle klíčových slov a v rozšířeném režimu podle země původu, softwaru a podle typu obsahu repozitáře. Vyhledávat lze pomocí vyhledávače Google nebo ROAR vyhledávače.

Dalším příkladem registru zdrojů s otevřeným přístupem je projekt **OpenDOAR**³³ (The Directory of Open Access Repository), který vznikl ve Velké Británii na Univerzitě v Nottinghamu. Jedná se o adresář akademických repozitářů typu „open access“. V prostředí webu funguje od roku 2005. Byl vyvinut na univerzitách v Nottinghamu a Lundu a v současnosti je spravován v rámci projektu SHERPA. V adresáři je registrováno více než 1 800 institucionálních repozitářů³⁴. Umožňuje prohledávání repozitářů podle zemí, vyhledávat lze pomocí klíčových slov, jazyka či použitého softwaru. Sběr metadat z repozitářů je zajišťována personálem a tím je ověřena také kvalita registru.

Adresář akademických repozitářů OpenDOAR obsahuje různé typy repozitářů, které ve svých fondech zahrnují preprinty, postprinty vědeckých článků, akademické práce, články z periodik, knihy, časopisy, ale také databáze, multimediální materiály, patenty a mnoho jiných.

V adresáři OpenDOAR jsou uživatelům k dispozici čtyři české repozitáře: *Repositář Dspace*, VŠB–TU Ostrava; *Inform Conference Proceedings*, Albertina Icome Praha; *Inforum 2006*, Albertina Icome Praha; *Digital Library of University of Pardubice*³⁵.

Posledním v příspěvku zmíněným registrem zdrojů s otevřeným přístupem je **DOAJ**³⁶ (Directory of Open Access Journals) - adresář časopisů typu „open access“, kterou poskytuje Univerzita v Lundu (Švédsko). DOAJ je finančně podporován z prostředků Open Society Institute. Nabízí volný přístup k plným textům vědeckých časopisů ze všech oborů. Časopisy podléhají kontrolním systémům a tím je garantována vysoká kvalita obsahu. DOAJ vyžaduje záruku recenzního řízení nebo

³³ Dostupný z WWW: <<http://www.opendoar.org/>>

³⁴ Údaj z 29. dubna 2011

³⁵ Pfeiferová, M., nestr.; Dostupné z WWW:

<<http://www.opendoar.org/countrylist.php?cContinent=Europe#Czech%20Republic>>

³⁶ Dostupné z WWW: <<http://www.doaj.org/>>

ekvivalentní kontrolu kvality obsahu časopisů a dodržení definice otevřeného přístupu podle Budapešťské iniciativy OA. Prostřednictvím adresáře se prohledává 6 412 časopisů (příčemž denně přibude minimálně jeden titul).

Ke dni 29. dubna 2011 bylo v DOAR evidováno také 48 časopisů vydávaných v České republice, z toho 23 je indexováno DOAJ a lze je přes webové rozhraní prohledávat na úroveň článků. První české časopisy byly uloženy již v roce 2003, v roce 2010 bylo uloženo doplněno celkem 22 časopisů.

Celý obsah časopisů musí být volně přístupný v plném textu bez ohledu na dobu vydání článku. Podstatnou část obsahu časopisu by měly tvořit vědecké články. Všechny časopisy umístěné v DOAJ by měly mít přiděleno číslo ISSN a časopisy, které přestaly vycházet, jsou průběžně z DOAJ vyřazovány. Časopisy jsou seřazeny dle kategorie vědních oborů, což usnadňuje hledání konkrétního časopisu. Časopisy je možné prohlížet podle názvů nebo podle předmětových kategorií. Při prohlížení časopisů a stahování volně vědeckých článků je nutná bezplatná registrace.

Závěr

Komunikace informací a přístupy k odborným informacím prodělaly na počátku nového tisíciletí rozsáhlé změny. Systémy elektronického publikování a některé nové formy předávání informací v prostředí Internetu vyvolávají otázky po nových možnostech přístupu vysokoškolských studentů či běžných uživatelů vědeckých knihoven k odborným informacím. Vyvíjí se nové možnosti neomezeného využití volně dostupných zdrojů, úzce související s otázkami svobodného přístupu k plným textům elektronických materiálů. Neustálým srovnáváním tradičních a nových modelů přístupu k odborným informacím se postupně vytvoří nejen nutné zázemí pro využití kvalitních zdrojů, ale rovněž se otevřou další možnosti v poskytování knihovnicko-informačních služeb. Vědečtí pracovníci a informační pracovníci knihoven sehrávají významnou roli na cestě od kvantity ke kvalitě, resp. od placených k volně dostupným odborným informacím a informačním zdrojům.

Literatura:

1. BRATKOVÁ, Eva. (2003). Rozvoj otevřených archivů elektronických tisků a alternativních bibliografických služeb v oboru informační vědy. *Národní knihovna*. 2003, roč. 14, č. 4, s. 254-269.
2. BRATKOVÁ, Eva. (2006). Otevřený přístup, digitální knihovny a citační služby. In *Inforum 2006 – 12. konference o profesionálních informačních zdrojích, Praha 23. – 25.5.2006* [online]. Praha : AiP, 2006 [cit. 2011-04-10]. Dostupný z WWW: <http://www.inforum.cz/pdf/2006/Bratkova_Eva.pdf>.
3. DOLDI, Luisa M.; BRATENGEYER, Erwin. The web as a free source for scientific information : a comparison with free-based databases. *Online Information Review*. 2005, vol. 29, no. 4, p. 400-411.
4. FIRŠTOVÁ, Zdenka (ed.). *CASLIN 2009 : Institutional Online Repositories and Open Access : 16th International Seminar. Teplá Monastery, Czech Republic, 7-11 June 2009*. Pilsen : University of West Bohemia, 2009. 82 s.
5. JACOBS, Neil (ed.). *Open Access : Key Strategic, Technical and Economic Aspects*. Oxford : Chandos Publishing, 2006. 243 s.
6. KYRIAKI-MANESSI, Daphne; CHALLEPLIOGLOU, Artemis; VASILAKAKI, Eugenia. The Impact of Open Access Policies on Libraries. In *Inforum 2006 – 12. konference o profesionálních informačních zdrojích, Praha 23. – 25.5.2006* [online]. Praha : AiP, 2006 [cit. 2011-04-10]. Dostupný z WWW: <http://www.inforum.cz/pdf/2006/Kyriaki_Manessi_Daphne.pdf>.
7. LYNCH, Clifford A. Institutional Repositories : Essentials Infrastructure for Scholarship in the Digital Age. *Portal : Libraries and the Academy*. 2003, vol. 3, no. 2, p. 327-336.
8. MACKŮ, Ludmila. *Propojování digitálních knihoven* : diplomová práce. Opava, září 2007. 71 s.
9. NAJSAREK, Pawel. Terminologia Open Access – o czym warto wiedzieć? *Biuletyn EBIB* [online]. 2006, no. 3 [cit. 2011-04-19]. Dostupný z WWW: <<http://www.ebib.info/2006/73/najsarek.php>>.

10. Open access : From Wikipedia, the free encyclopedia. In *Wikipedia : The Free Encyclopedia* [online]. St. Petersburg (USA) : Wikimedia Foundation, 2001 [cit. 2011-04-14]. Dostupný z WWW: <http://en.wikipedia.org/wiki/Open_access>.
11. PAPÍKOVÁ, Vendula; PAPÍK, Richard. Informace – komunikace – věda – výzkum. *ITlib*. 2007, roč. 11, č. 3, s. 14-18.
12. PFEIFEROVÁ, Martina. Grey literature ve světě [online]. Praha : Státní technická knihovna, 2008. [cit. 2011-04-12]. Dostupný z www: <http://nusl.techlib.cz/images/GL_ve_sвете_text.pdf>.
13. PLANKOVÁ, Jindra. Fenomén „Open Access“ – iniciativy, význam, přínosy. In *Inforum 2009 – 15. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích, Praha 27. – 29.5.2009* [online]. Praha : AiP, 2009 [cit. 2011-04-10]. Dostupný z WWW: <<http://www.inforum.cz/pdf/2009/plankova-jindra-cze.PDF>>.
14. PROCHÁSKOVÁ, Iva. Institucionální repozitář a role univerzitní knihovny. In *Infos2007 – 34. mezinárodní informatické sympózium, Stará Lesná (SR) 16. – 19. apríla 2007*. [CD-ROM]. Bratislava : Spolok slovenských knihovníkov; Albertina icome, 2007. 1 optický disk. ISBN 978-80-969674-0-7.
15. RYGELOVÁ, Pavla. *Budování repozitářů: příspěvek univerzitní knihovny pro uchování a šíření výsledků výzkumu a vývoje* [online]. Plzeň, 2008 [cit. 2011-04-08]. Dostupný z WWW: <http://dspace.vsb.cz/bitstream/10084/68557/1/BA08_rygelova_1.pdf>.
16. RYGELOVÁ, Pavla; NOVÁK, Petr. Model otevřeného přístupu a jeho vliv na míru publikovaných vědeckých prací. *i-Forum* [online]. Praha, 2009. [cit. 2011-04-12]. Dostupný z WWW: <<http://iforum.cuni.cz/IFORUM-6720.html>>.
17. TKAČÍKOVÁ, Daniela. Projekt OpenAIRE – výzva a příležitost i pro Českou republiku. In *Inforum 2010 – 16. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích, Praha 25. – 27.5.2010* [online]. Praha : AiP, 2010 [cit. 2011-04-10]. Dostupný z WWW: <<http://www.inforum.cz/pdf/2010/tkackova-daniela-1.pdf>>.
18. VÍTŮ, Martin. Volný přístup k vědeckým informacím – co přinese knihovnám a kdo ho zaplatí? In *Inforum 2006 – 12. konference o profesionálních informačních zdrojích, Praha 23. – 25.5.2006* [online]. Praha : AiP, 2006 [cit. 2011-04-12]. Dostupný z WWW: <http://www.inforum.cz/pdf/2006/Vitu_Martin.pdf>.